ROCZNIKI KULTUROZNAWCZE
Tom IV, numer 4 – 2013

KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI

POJĘCIE „KULTURA” W TRZECH KATOLICKICH ENCYKLOPEDIACH

Powszechnie wiadomo, że pojęcie „kultura” jest wieloznaczne. W dużym stopniu mają na to wpływ różnego rodzaju założenia merytoryczne i metodologiczne. W zasadniczy sposób rozumienie kultury zależy od przyjętych koncepcji filozoficznych, teologicznych i socjologicznych. Porównywanie hasła „kultura” w publikacjach encyklopedycznych może zainspirować do dalszych badań nad tą bogatą rzeczywistością, gdyż opracowania tego rodzaju stanowią syntezę, w której, jak w soczewce, syntetycznie skupiona jest dotychczasowa wiedza.

Sposób pojmowania kultury w ramach danego społeczeństwa cechuje się wielką dynamiką, gdyż – z jednej strony – stanowi zapis obecnego, faktycznego stanu szeroko rozumianej działalności twórczej ludzi owo społeczeństwo tworzących, a z drugiej strony kształtuje myślenie poszczególnych osób i środowisk naukowych, jak kulturę należy rozumieć.

Ze względu na złożoność i niespójność encyklopedycznych materiałów źródłowych w tym opracowaniu nie będę się skupiał na porównaniach interdyscyplinarnych. W celu jeszcze większej jasności i klarowności zakres moich badań ograniczę jedynie do porównania hasła „kultura” w trzech katolickich encyklopediach, które są w dużym stopniu opiniotwórcze w trzech częściach świata. Pierwsza z nich to powstające od 1973 r. dzieło Instytutu Leksykograficznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (Lublin) pt. *Encyklopedia Katolicka* (EK); druga to powszechnie znana w świecie anglojęzycznym *New Catholic Encyclopedia* (NCE), powstała we współpracy Katolickiego Uniwersytetu Ameryki w Waszyngtonie (The Ca-

Dr hab. KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI, Prof. KUL – Kierownik Katedry Teologii Prawosławnej w Instytucie Ekumenicznym na Wydziale Teologicznym KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14; 20-950 Lublin; e-mail: lesni@kul.lublin.pl

tholic University of America in Washington, D.C.) z Wydawnictwem Gale; trzecia zaś to rosyjska *Католическая Энциклопедия* [*Katoliczeskaja Encykłopedija*] (KE), wydawana w Moskwie przez Wydawnictwo Franciszkanów (ros. *Издательство Францисканцев*). Hasło *kultura* w EK znalazło się w tomie 10, który został wydany w 2004 r.[1] Hasło *culture* pochodzi z tomu 4 NCE, wydanego w 2003 r.[2] Rosyjskie opracowanie hasła *культура* [*kultura*] znajduje się w tomie II KE, który został wydany w 2005 r.[3]

Warto już na wstępie zauważyć, że hasło w EK jest dziełem zbiorowym czterech autorów: redaktora Daniela Capały oraz trzech profesorów pracujących naukowo w KUL – ks. Stanisława Kowalczyka (filozofa), ks. Czesława Bartnika (teologa dogmatyka) i ks. Leona Dyczewskiego (socjologa). Hasło w NCE jest natomiast opracowaniem monograficznym jednego autora: Gottfrieda O. Langa, profesora antropologii, zatrudnionego w The Catholic University of America, Washington, D.C. Podobnie jak amerykańskie także opracowanie rosyjskie zamieszczone w KE jest małą monografią przygotowaną przez jednego autora – Aleksandra Sergiejewicza Goriełowa, magistra filozofii (ros. *бакалавр философии*) i doktora nauk fizyko-matematycznych (ros. *кандидат физико-математических наук*).

PORÓWNANIE STRUKTURY HASEŁ

Nawet przy pobieżnym spojrzeniu na hasła w EK i NCE zauważyć można zasadnicze różnice w podejściu do problematyki kultury. W EK już w pierwszym akapicie mamy próbę zdefiniowania tego pojęcia z podaniem szeregu odnośników do takich haseł, jak: kultury filozofia, kultury teologia, kultury socjologia, kultury psychologia, kultury historia i kultury pedagogika. Autor hasła *culture* w NCE rozpoczyna od powołania się na definicję A.L. Krobera i C. Kluckhohna, powstałą na podstawie przeanalizowania ponad 160 różnych definicji kultury.

W haśle *kultura* w EK zastosowano następujący podział:

I. Pojęcie

II. Aspekt filozoficzny

A. Typologia

[1] Por. *Kultura*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10. Lublin 2004 kol. 188-201.

[2] Por. *Culture*. W: *New Catholic Encyclopedia*. T. 4. Detroit, MI – New York, N.Y. 2003[2] s. 426-436.

[3] Por. *Культура*. W: *Католическая Энциклопедия*. T. II. Москва 2005 kol. 1425-1430.

B. Istota
C. Geneza
III. Aspekt teologiczny
    1. Ujęcie kultury w świetle teologii
    2. Zakresy kultury w teologii
    3. Sfery kultury
    4. Antykultura
IV. Aspekt społeczny
A. Ujęcia
    1. Kultura jako zbiór oryginalnych elementów
    2. System elementów i ich powiązań
    3. System znaczeń
B. Współzależność kultury i systemu społecznego
C. Rodzaje
    1. Kultura elitarna (wyższa)
    2. Kultura masowa
    3. Kultura ludowa
    4. Kultura popularna
    5. Kultura alternatywna
    6. Kontrkultura
    7. Subkultura
V. Kultura a religia
A. Ujęcie filozoficzne
    1. Model opozycji
    2. Model dopełniania się religii i kultury
B. Ujęcie teologiczne
    1. Historia relacji
    2. Modele relacji
    3. Akt kulturowy, religijny i moralny
    4. Wzajemne uwarunkowania
    5. Kultura religijna
    6. Problem jedności i pluralizmu
    7. Ekumenizm kultury „chrześcijańskiej"

W haśle *Culture* (NCE) podział jest następujący:
I. Pojęcie
    1. Wprowadzenie w nauki społeczne
    2. Zasadnicze akcenty

II. Elementy składowe
   1. Analiza jakości abstrakcyjnych
   2. Analiza treści
   3. Integracja kultury
      – wyjątkowość
      – ciągłość
      – integracja funkcjonalna
      – tematy
      – wartości

III. Kultura, społeczeństwo i jednostka
   1. Kultura a osoba
   2. Kultura a relacje społeczne

IV. Teorie rozwoju kulturowego
   1. Teorie ewolucyjne
      – analogie z ewolucją biologiczną
      – teorie nierewolucyjne
      – zmiana a porządek moralny
   2. Wyjaśnienia historyczne
      – Amerykańska Szkoła Historyczna
      – teorie cykliczności
   3. Szerzenie się praktyk kulturowych w ramach jednego społeczeństwa, lub od jednego społeczeństwa do drugiego społeczeństwa (ang. *diffusionism*)

V. Zmiana w kulturze

W haśle *Kultura* (KE) nie został wyodrębniony podział hasła na mniejsze części składowe.

Analiza struktury haseł w NCE i EK pozwala stwierdzić, że różnią się one w sposób zasadniczy. EK wyróżnia się podejściem interdyscyplinarnym, w którym zostaje najpierw omówiony aspekt filozoficzny, następnie aspekt teologiczny, a dopiero w trzeciej kolejności aspekt społeczny. Każdy z tych aspektów został przedstawiony przez specjalistę z danej dziedziny nauki. Zwieńczeniem hasła jest przedstawienie zagadnienia relacji zachodzących między kulturą a religią, zarówno z filozoficznego, jak i teologicznego punktu widzenia.

W NCE spotykamy zupełnie inne podejście do rzeczywistości kultury. Autor hasła – prof. Gottfried O. Lang – skupił się zasadniczo na wątkach społecznych, całkowicie rezygnując z odniesienia się do kontekstu filozoficznego i teologicznego. Jego opracowanie bazuje głównie na XIX i XX

literaturze przedmiotu ze szczególnym uwzględnieniem myśli antropologów amerykańskich. Co ciekawe, wyjaśniając pojęcie „kultura" nie odwołuje się do wkładu naukowego któregokolwiek z myślicieli chrześcijańskich. To szokuje, gdyż hasło jego autorstwa zostało opublikowane w opiniotwórczej *New Catholic Encyclopedia*, a on sam przez wiele lat pracował naukowo jako profesor w Katolickim Uniwersytecie Ameryki. Przedstawiając syntetycznie rzeczywistość kultury, prof. Lang skupił się głównie na wyjaśnieniu takich problemów, jak: integracja kultury; relacje zachodzące między kulturą, społeczeństwem i jednostką; teorie rozwoju kulturowego oraz zmiany w kulturze.

Analiza treści hasła *культура* w KE umożliwia odkrycie przyjętego przez autora logicznego podziału treści. Rozpoczyna on od krótkiej definicji kultury, by następnie przejść do socjologicznej interpretacji kultury, powiązania kultury z osobą człowieka, a następnie w sposób bardzo syntetyczny przedstawić takie zagadnienia, jak: przekazywanie wzorców i norm kulturowych oraz wskazanie jądra i treści składowych kultury. Dalsza część hasła została opracowana w kluczu historycznym. Wychodząc od starożytnego rozumienia kultury, autor wskazuje na zmiany treściowe tego pojęcia, jakie dokonały się szczególnie w czasach nowożytnych, a zwłaszcza w wiekach XIX i XX. Ważną część hasła stanowi wskazanie zależności między religią a kulturą, przy czym autor koncentruje się zasadniczo na chrześcijaństwie, wskazując na uwarunkowanie kulturowe Objawienia Bożego oraz inkulturację, ewangelizację urzeczywistnianą w ramach działań misyjnych oraz problemy wynikające z marginalizacji i wartości kultury chrześcijańskiej w XX wieku. Ostatnia część hasła dotyczy rozumienia kultury w dokumentach Soboru Watykańskiego II oraz nauczania papieża Jana Pawła II na temat kultury.

PORÓWNANIE SPOSOBU OKREŚLENIA KULTURY

Jeśli porówna się wstępną próbę określenia tego, czym kultura jest w swej istocie, w *Encyklopedii Katolickiej* i w *New Catholic Encyclopedia*, to będzie jasne, że niewiele jest treści, które się w nich powtarzają. Z EK dowiadujemy się, że kultura (od łac. *colere* – uprawiać, pielęgnować) stanowi całokształt materialnego (odsyłacz do hasła *cywilizacja*) i duchowego dorobku ludzkości (przeciwstawiany naturze – odsyłacz do hasła *natura*), wynik twórczej działalności człowieka oraz zespół wartości, norm i zasad obowiązujących w danej zbiorowości. Tuż po tej opisowej definicji autor tej części hasła – redaktor Daniel Capała – wyjaśnia, że w filozofii podkreśla

się antropologiczno-ontologiczny i aksjologiczny wymiar kultury, natomiast teologia akcentuje zarówno autonomię kultury, jak i jej zależność od Boga, ukazując ją jako przedmiot odkupienia oraz pełniącą rolę pośredniczenia i współdziałania w dziele zbawienia. Po tych zasadniczych z chrześcijańskiego punktu widzenia informacjach bogata rzeczywistość kultury zostaje omówiona od strony nauk społecznych. Na bazie przesłanek filozoficznych i teologicznych staje się bardziej zrozumiałe socjologiczne podejście do kultury i traktowania jej jako przejawu aktywności społecznej i osobowej oraz przestrzeni komunikacji społecznej[4].

We wprowadzeniu do hasła *culture* w NCE można przeczytać, że choć pojęcie „kultura" ma w naukach społecznych centralne i główne znaczenie, to trudno opisać je w jednej prostej definicji. Następnie autor hasła spośród wielu definicji kultury wybiera specyficzną syntezę dokonaną przez A.L. Kroebera i C. Kluckhohna: „Kulturę tworzą wzory, zewnętrzne i wewnętrzne, zachowań osiąganych i przekazywanych przez symbole, powodujące szczególne osiągnięcia grup ludzkich, włączając ich ucieleśnienia w artefaktach [dopowiedzenie od tłumacza: czyli przejawach funkcjonowania danej kultury]. Istotny rdzeń kultury składa się z tradycyjnych (zaczerpniętych i wybranych z historii) idei oraz szczególnie połączonych z nimi wartościami. Systemy kulturowe mogą, z jednej strony, być uważane za produkty działań (ang. *as products of action*), a z drugiej strony za warunkujące elementy dalszych działań (ang. *as conditioning elements of further action*)"[5].

Również w KE znajdujemy nieco zmodyfikowaną wersję definicji kultury wprowadzonej przez A.L. Krobera i C. Kluckhohna. Zdaniem A. Gorielowa kultura (łac. *cultura*) to „rozwijający się w historii i przekazywany z pokolenia na pokolenie ogół wzorów, wzorców, modeli i norm działalności człowieka, jak również jego postępowania, zachowywania się i komunikacji, charakterystyczny dla określonej zbiorowości ludzi"[6].

Pierwsza definicja bazuje na innym założeniu antropologicznym w porównaniu z drugą i trzecią definicją. W EK jest to zdecydowanie wizja chrześcijańska z odwołaniem się do kategorii osobowych, zależności człowieka od Boga oraz współdziałania człowieka z Bogiem w dziele zbawienia poprzez kulturę.

---

[4] D. C a p a ł a. *Kultura*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 188.

[5] A.L. K r o e b e r, C. K l u c k h o h n. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, MA 1952 s. 357. Por. G.O. L a n g. *Culture*. W: *New Catholic Encyclopedia*. T. 4 s. 426.

[6] А. Г о р е л о в. *Культура.* W: *Католическая Энциклопедия*. T. II kol. 1425.

W NCE nie ma żadnego odwołania się ani do Boga, ani do religii. W definicji Kroebera i Clyde'a człowiek traktowany jest jako autonomiczna jednostka, która żyje w grupach ludzkich. Próba wskazania, że rdzeniem kultury są tradycyjne idee zespolone z bliżej nieokreślonymi wartościami, bez odwoływania się do uwarunkowań wynikających z religii, jednoznacznie podprowadza pod przekonanie, że dla jego autorów normatywnym, a zatem i „naukowym" jest światopogląd ateistyczny. Prawdopodobnie prof. Lang podziela ich przekonanie, czego dowodzi opracowanie pozostałych części hasła „kultura". Zdecydowanie trzeba podkreślić, że nie ma w nim żadnych odniesień ani do Boga, ani do religii.

W opracowaniu prof. Langa dominuje horyzontalizm, dowartościowujący znaczenie nauk społecznych w oparciu o ewolucyjny punkt widzenia. Autor, wprowadzając w problematykę rozumienia kultury, wskazuje, że często bywa ona utożsamiana z pojęciem „zwyczaj" czy „cywilizacja". Skupia się na przedstawieniu dziejów pojęcia „kultura" w Niemczech, począwszy od końca XVIII wieku. Twierdzi, bazując na badaniach Kroebera i Kluckhohna, że w pierwszej fazie kultura zakładała „postęp w uprawie ku oświeceniu", w drugiej fazie (od Kanta do Hegla) zaczęto akcentować znaczenie idei ducha (niem. *Geist*) i jego nobilitację, co wyrażało się opozycją: kultura a prymitywna natura. W trzeciej fazie, którą zapoczątkował etnograf Gustav Friedriech Klemm, zaczęto zwracać uwagę na takie aspekty kultury, jak studium zwyczajów, sztuk, umiejętności, życia domowego i publicznego w czasach pokoju oraz wojny, rolę religii, nauki i sztuki. Dalej za Kroeberem i Kluckhohnem wyróżnia sześć zasadniczych akcentów, które należy uwzględnić w refleksji nad rzeczywistością kultury:

1. Kultura bazuje na życiu grup czy społeczeństwa. Jednostki uczą się jej ze zwyczajów i symboli.

2. Kultura, w sensie ogólnym, oznacza pełnię społecznego dziedzictwa ludzkości, natomiast w sensie szczególnym oznacza jedynie pewien rodzaj społecznego dziedzictwa ludzkości.

3. Kultura jest szczególnym sposobem życia, normatywnymi ideami wraz z ich konsekwencjami, czy też sposobem życia, który jest zdeterminowany przez środowisko społeczne.

4. Z psychologicznego punktu widzenia kultura staje się metodą rozwiązywania problemów, zaspokajania potrzeb, dostosowywania się do środowiska oraz do innych ludzi.

5. Z natury kultury wynika, że jej części składowe są powiązane i połączone. Choć kultura staje się abstrakcyjnym, konceptualnym modelem za-

chowania, to nie jest samym zachowaniem. Poszczególne części kultury pozostają w relacjach funkcjonalnych, co wyrażają takie terminy, jak: system kulturowy, konfiguracja kulturowa czy organizacja kulturowa.

6. Kulturę można traktować jako produkt czy wytwór (ang. *product*) działania ludzkości (ang. *human action*). Kultura powstaje zarówno w wyniku interakcji między jednostkami oraz ich środowiskiem, jak i stanowi sumę wszystkich idei typowych dla standaryzowanych typów zachowania[7].

Jeśli zajrzymy do hasła zamieszczonego w EK, to również znajdziemy w nim odwołanie się do dzieła A.L. Kroebera i C. Kluckhohna, ale nie w sensie bezrefleksyjnej akceptacji dla zaproponowanej przez nich definicji, ile raczej przedstawienie wypracowanych przez nich głównych kategorii typologicznych. Zaszeregowali oni bowiem różnego rodzaju definicje kultury do sześciu rodzajów kategorii. Są to definicje: opisowo-wyliczające, normatywne, psychologiczne, strukturalno-systemowe i genetyczne. Autor tej części hasła – ks. prof. Stanisław Kowalczyk – dopowiada od razu, że „pojęcie kultury jest kategorią interdyscyplinarną różnie rozumianą i opisywaną w poszczególnych naukach”[8]. Nie ogranicza się tylko do bardzo modnej na Zachodzie antropologii kulturowej, w ramach której kultura jest traktowana jako odpowiedź na psychologiczne i utylitarne potrzeby człowieka, wtórnie zaś jako realizację tzw. wyższych wartości, lecz wskazuje, że poszczególne kierunki filozoficzne proponują własne koncepcje kultury, co w dużym stopniu wpływa na rozumienie kultury w naukach społecznych[9].

Warto zauważyć, że w KE określenie kultury ma charakter synkretyczny, gdyż w pierwszej części hasła autor wyraźnie zapożycza swoje poglądy ze współczesnych publikacji socjologicznych, dowodząc, że kultura stanowi przekazywaną z pokolenia na pokolenie informację warunkującą życie ludzi, a zarazem jest aktywnie tworzona i przemieniana przez tych samych ludzi w ich dziejach. Podkreśla przy tym znaczenie procesu socjalizacji, w wyniku którego kultura jest przyswajana w sposób indywidualny i przez naśladowanie innych ludzi. Co ciekawe, Aleksandr Goriełow miał świadomość, że socjologiczna interpretacja kultury jest niewystarczająca, gdyż do powyższych stwierdzeń od razu dodaje, że kultura nie może być traktowana jedynie jako sposób rozwiązywania problemów, zaspokajania potrzeb czy przystosowywania się do otaczającego środowiska. Trzeba czegoś więcej… Tym czymś jest przyjęcie założenia wstępnego, a mianowicie uznania, że kultura

[7] Por. G.O. L a n g. *Culture*. W: *New Catholic Encyclopedia*. T. 4 s. 427.
[8] S. K o w a l c z y k. *Kultura. I. Pojęcie.* W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 189.
[9] Por. tamże.

„stanowi nieodłączny element osoby (ros. *личность*)", określający w wielu kwestiach jej odniesienie do innych ludzi i świata.[10]

Kolejne dwa duże segmenty hasła istotne dla rozumienia rzeczywistości pojęcia „kultura", jakie zostały omówione w EK, nie mają swojego odpowiednika w NCE. Dotyczy do aspektów filozoficznego i teologicznego. Aspekt filozoficzny został również całkowicie pominięty w KE, natomiast aspekt teologiczny potraktowany w sposób wybiórczy.

FILOZOFICZNY ASPEKT KULTURY

Opracowanie aspektu filozoficznego w EK rozpoczyna się od stwierdzenia, że to człowiek jest twórcą, sensem i celem kultury. W takim ujęciu kultura jest bogatą w swych odmianach rzeczywistością, obejmującą całe życie osobiste i społeczne osoby ludzkiej. W odniesieniu do przyjętych w greckiej filozofii starożytnej rozróżnień dokonano podziału na prawdę, dobro i piękno. Stąd też filozoficzna typologia kultury obejmowała jej trzy podstawowe formy: teoretyczno-kontemplatywną (nauka, filozofia i wierzenia religijne), praktyczno-etyczną (prawo, moralność społeczna i indywidualna, aktywność ekonomiczna i polityczna) oraz artystyczno-techniczną (rolnictwo, przemysł, technika, sztuka). Współcześnie bardziej popularny jest podział kultury na kulturę materialną, kulturę społeczną i kulturę duchową.

W filozoficznym segmencie hasła opracowanego przez ks. prof. S. Kowalczyka jasno został postawiony problem, co stanowi istotę kultury… Podkreśla on, że w wymiarze fenomenologiczno-ontologicznym „kultura jest zespołem wartości, korelujących z naturą człowieka jako osoby oraz poszukiwaniem, rozpoznawaniem i realizacją świata wartości"[11]. Te wartości zawsze należy rozpatrywać w ich relacji do osoby ludzkiej. Wszystkie bowiem elementy i płaszczyzny osobowości człowieka współdziałają w tworzeniu kultury. W klasycznej filozofii powszechnie uznaje się prymat bytu przed działaniem, co oznacza, że człowiek jest zawsze przed kulturą. Dopełnia to twierdzenie chrześcijańska antropologia filozoficzna, głosząca, że twórcą kultury może być jedynie rozumna i wolna osoba ludzka, która ma zdolność do myślenia i kreatywności. Właściwy model kultury wymaga prymatu egzy-

[10] А. Г о р е л о в. *Культура.* W: *Католическая Энциклопедия*. T. II kol. 1425.

[11] S. K o w a l c z y k. *Kultura. II. Aspekt filozoficzny*. W: *Encyklopedia Katolicka.* T. 10 kol. 190.

stencji („być") osoby ludzkiej przed posiadaniem („mieć"), czyli priorytetu wartości duchowych przed wartościami ekonomicznymi. Kultura bazująca na takim założeniu z całą pewnością jest kulturą personalistyczną i holistyczną, nieograniczającą się do różnych przejawów kulturowego redukcjonizmu (jak np. ekonomizm, scjentyzm, konsumpcjonizm, hedonizm).[12]

TEOLOGICZNY ASPEKT KULTURY

Opracowanie aspektu teologicznego w EK, autorstwa ks. prof. Czesława Bartnika, rozpoczyna się od stwierdzenia, że właściwie nie ma możliwości stworzenia ścisłej metodologicznie i merytorycznie definicji kultury. Co najwyżej można wskazać jej podstawowe składniki. Za normatywne z rzymskokatolickiego punktu widzenia ks. prof. Bartnik przyjmuje treści zawarte w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*: „Mianem kultury w sensie ogólnym oznacza się to wszystko, czym człowiek doskonali i rozwija wielorakie uzdolnienia swego ducha i ciała; stara się drogą poznania i pracy poddać świat pod swoją władzę; czyni bardziej ludzkim życie społeczne, tak w rodzinie, jak i w całej społeczności państwowej poprzez postęp obyczajów i instytucji; wreszcie w dziełach swoich w ciągu wieków wyraża, przekazuje i zachowuje wielkie doświadczenia duchowe i dążenia po to, aby służyły postępowi wielu, a nawet całej ludzkości" (nr 53).

Zacytowane określenie powstało w duchu *aggiornamento*, czyli przystosowania niezmiennego w zasadniczych punktach depozytu wiary do zmieniających się warunków historycznych i społecznych tak, aby można było skuteczniej głosić dzisiejszym światu naukę Chrystusa. Pewnie przesadnym myśleniem o roli Kościoła w świecie współczesnym można wytłumaczyć brak odniesień w powyższym określeniu do relacji zachodzących między kulturą, kultem i wiarą. Również ks. prof. Bartnik w swoim segmencie hasła koncentruje się na wskazaniu, że Kościół, głosząc Ewangelię, posługuje się dorobkiem różnych kultur w celu rozpowszechnienia zbawczego orędzia Chrystusowego wśród wszystkich narodów, jak również by wyjaśnić, badać, głębiej rozumieć oraz lepiej je wyrazić zwłaszcza w liturgii. Czy jednak nie należałoby dowartościować również kulturotwórczej roli Dobrej Nowiny, która w powiązaniu z kultem Kościoła przez dwa tysiące lat przyczyniała się do tworzenia kultury i cywilizacji chrześcijańskiej? Wszak wiara chrześcijan

[12] Por. tamże kol. 189-191.

w Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób wyznawana w liturgii Kościoła (tak w Eucharystii, jak i w innych sakramentach oraz różnego rodzaju nabożeństwach), której celem jest uwielbienie Boga, w którego się wierzy (kult), miała na przestrzeni wieków (i ciągle, w jakimś, choć niestety coraz mniejszym stopniu, ma) wpływ na przemiany kulturowe i cywilizacyjne[13]. Osobiście jestem przekonany co do kulturotwórczego oddziaływania Ewangelii w świecie. W tym sensie w pełni zgadzam się z prof. Bartnikiem, że „kultura jest również przedmiotem odkupienia". Z logiki Wcielenia Syna Bożego wynika, że ten fakt historiozbawczy należy traktować jako Wcielenie Syna Bożego w kulturę[14].

Mając świadomość, że kultura jest „pojęciem nieostrym", lubelski teolog wyróżnia trzy, zespolone ze sobą w jedną całość, sfery: kulturę duchową, cywilizację i kulturę materialną. Szczególne znaczenie ma kultura duchowa, gdyż polega ona na tworzeniu świata osoby ludzkiej i wcielania się ducha ludzkiego w świat[15]. Brakuje w tym określeniu kultury duchowej odwołania się do współpracy czy współdziałania (gr. συνεργεία [*synergeia*]) osoby ludzkiej z Osobowym Bogiem w Trójcy. W antropologii teologicznej, szczególnie chrześcijaństwa wschodniego, kategoria synergii jest bardzo ważna zarówno ze względu na fakt stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże, jak i na fakt Wcielenia Przedwiecznego Logosu. Tworzenie kultury nie jest jedynie dziełem ludzkim[16], lecz podobnie jak każde działanie człowieka ma swoje pierwotne korzenie w obrazie Bożym, który poprzez urzeczywistnianie wolności stworzonej coraz bardziej będzie napełniał się Bożą światłością. Kultura duchowa jest rzeczywistością synergiczną. Człowiek jako stworzenie może, w ramach swej wolności, wybierać upodobnianie się do Boga (kultura duchowa) lub upodobnianie się do Szatana (co można określić jako antykulturę). Tę antykulturę należy rozumieć zarówno w sensie

[13] Por. G. F l o r o v s k y. *Christianity and Civilization*. W: *Christianity and Culture*. Volume Two in the Collected Works of Georges Florovsky. Belmont, MA 1974 s. 121-130.

[14] Por. Ch.H. K r a f t. *The Incarnation, God's Model for Cross-Cultural Communication*. W: *Culture. Communication and Christianity. A Selection of Writings by Charles H. Kraft*. Pasadena, CA 2001 s. 188-202.

[15] Por. Cz. B a r t n i k. *Kultura. III. Aspekt teologiczny*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 191-192.

[16] E. E z e h. *Christian Culture. The Ascent of God*. Maitland, FL 2011 s. 29: „There is no culture without God. Since there is no society without culture, it could be safely said that there is no godless society. If you have or believe in culture, you, unavoidably, believe in a god of some sort. We can also safely say that there are no atheists. Instead, there are people who are having hard time indentifying themselves in God; perhaps, suffering from identity complex".

duchowym, jak i materialnym. Ks. prof. Bartnik, opisując fenomen antykultury, wskazuje, że jest nią wszystko, co jest przeciwne procesom personalizacji i socjalizacji życia ludzkiego, czyli niszczy świat osobowy (zarówno indywidualny, jak zbiorowy). Antykulturą może być wiedza, technika, sprawność. Chciałoby się także dopowiedzieć, z doświadczenia życia we współczesnym świecie, że może nią również być dzieło artystyczne, utwór muzyczny, film czy gra komputerowa. Istotne jest pierwotne odniesienie duchowe osoby ludzkiej jako twórcy, a mianowicie, czy tworzy to dzieło z Bożego Ducha, czy też z ducha złego. Obecnie pojęcie „szkodliwej utopii antykulturowej", jakim kończy swoje opracowanie ks. prof. Bartnik, to chyba zbyt mało. Antykultura jest bowiem nie tylko „szkodliwą utopią", ale również bardzo aktywną oczywistością, często świadomie promowaną, a nawet narzucaną, tak w skali globalnej, jak i lokalnej[17].

Autor hasła *культура* w KE, choć z jednej strony ma świadomość, że religia stanowi element kultury, jak również, że religia wpływa na przemiany jakościowe w ramach kultur lokalnych, to z drugiej strony – opisując relacje zachodzące między chrześcijaństwem a kulturą, przedstawia je w sposób fragmentaryczny i zawężony. Przede wszystkim redukuje chrześcijaństwo do „religii absolutnego transcendentnego Boga, który stał się człowiekiem i żył pośród ludzi w konkretnym uwarunkowaniu historycznym". Podkreślając wymiar chrystologiczny chrześcijaństwa i odnosząc się do cytatów zaczerpniętych z Ewangelii, całkowicie pomija fakt, że chrześcijaństwo jest religią powstałą na bazie wiary Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób. Pomijanie faktu, że chrześcijanie wierzą nie tylko w Jezusa Chrystusa Bogoczłowieka, ale również, a właściwie przede wszystkim w Trójcę Przenajświętszą, grozi chrystomonizmem, którego skutki są bolesne nie tylko w sferze wiary i doktryny chrześcijańskiej, ale również dla chrześcijańskiego rozumienia kultury[18]. A. Goriełow, podobnie jak i ks. prof. Cz. Bartnik, w opracowaniu hasła *культура* uwzględnia również nauczanie Kościoła rzymskokatolickiego na ten temat, a zwłaszcza dokumenty Soboru Watykańskiego II. Powołuje się szczególnie na Konstytucję duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*[19], dowodząc na jej podstawie, że człowiek osiąga prawdziwe i pełne człowieczeństwo jedynie przez kulturę. Dokument ten wylicza różnorodne osiągnięcia współczesnej kultury, a zara-

[17] Por. Cz. B a r t n i k. *Kultura. III. Aspekt teologiczny*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 192.

[18] Por. A. Г о р е л о в. *Культура.* W: *Католическая Энциклопедия*. T. II kol. 1426-1427.

[19] Por. *Gaudium et spes* nr 53-62.

zem wskazuje wierzącym, że zobowiązani są troszczyć się o rozwój kultury wraz z innymi ludźmi. Faktem jest, że Kościół w minionych wiekach nie był związany z jedną tylko kulturą, ale wchodził w relacje z różnymi kulturami, dzięki czemu dochodziło do wzajemnego wzbogacania się zarówno Kościoła, jak i poszczególnych ludów i narodów. Kościół, głosząc Dobrą Nowinę, przemienia obyczaje ewangelizowanych narodów oraz kształtuje wewnętrzną wolność człowieka[20].

SPOŁECZNY ASPEKT KULTURY

Sposób opracowania problematyki socjologicznej w EK i NCE jest odmienny, choć można też znaleźć nieliczne punkty wspólne. Autorzy tego segmentu analizowanych haseł, a więc ks. prof. Leon Dyczewski i prof. Gottfried O. Lang, zasadniczo są zgodni, że wszystkie kultury mogą być analizowane z trzech punktu widzenia. Zdaniem polskiego socjologa w ramach podejścia badawczego można traktować kulturę jako zbiór oryginalnych elementów, system elementów i ich powiązań oraz system znaczeń. Amerykański antropolog wskazuje na: *abstrakcyjne* jakości, kategoryzowane według standardowych pojęć antropologicznych; istotne aspekty czy zawartość (składniki) kultury, które mogą być różnie klasyfikowane w systemach i podsystemach, w pewnym stopniu połączonych oraz integrację kultury. Ks. prof. Leon Dyczewski oprócz powoływania się w swoim opracowaniu na autorytety anglojęzyczne odwołuje się do wkładu również polskich naukowców, zwłaszcza F. Znanieckiego i S. Ossowskiego. Natomiast prof. Gottfried O. Lang bazuje jedynie na amerykańskich autorytetach socjologicznych i antropologicznych, a tylko raz podaje, że pewien pogląd jest podtrzymywany przez zwolenników antropologicznych poglądów Bronisława Malinowskiego.

Ks. prof. Leon Dyczewski wyjaśnia, że jeśli kulturę rozumie się jako zbiór oryginalnych elementów, co jest typowe dla podejścia etnograficznego, podróżniczego i misyjnego, to istotne jest opisywanie tego wszystkiego, co jest odmienne. Podstawą rozumienia danej kultury są tzw. wytwory kulturowe, czyli język, wierzenia, obrzędy i zwyczaje, teksty literackie, budowle i przedmioty codziennego użytku. Drugie podejście do kultury wyróżnione przez polskiego badacza, czyli system elementów i ich powiązań, jest stosunkowo młody, gdyż jego początki sięgają lat trzydziestych XX wieku.

[20] Por. А. Г о р е л о в. *Культура.* W: *Католическая Энциклопедия*. T. II kol. 1428-1429.

Ogólnie można stwierdzić, że w każdym systemie kultury można wyróżnić cztery kategorie składników: materialno-techniczne, społeczne, ideologiczne i psychologiczne. Elementy wchodzące w skład tych kategorii są tak ze sobą powiązane, że tworzą harmonijną i swoistą całość, zwaną niekiedy „ładem kulturowym" lub „ładem aksjonormatywnym". W trzecim podejściu do kultury – semiotyczno-personalistycznym, zwanym systemem znaczeń, podkreśla się, że w wielu kulturach występują te same elementy, ale mają one inne znaczenia, wywołują odmienne przeżycia, pobudzają do innych zachowań. W ramach każdego z tych systemów znaczeń powiązania między tymi elementami tworzą swoiste kody znaczeniowe, zrozumiałe jedynie dla tych, którzy im to znaczenie nadają i nimi się posługują. Warto zauważyć, że w ujęciu semiotyczno-personalistycznym kultura traktowana jest jako zjawisko dynamiczne, w którym dochodzi do ciągłego tworzenia nowych elementów składowych oraz zapożyczania elementów od innych środowisk kulturowych. W wyniku dyfuzji kulturowej wciąż powstają nowe formy i wytwory kultury, z pewnych elementów się rezygnuje, a inne absorbuje. Kultura w podejściu semiotyczno-personalistycznym jest dla członków określonej grupy czy społeczeństwa tzw. uniwersum symbolicznym, będącym podstawą do wyznaczenia wartości i norm oraz określenia sposobu postrzegania siebie, innych czy świata. Osoba ludzka jako jednostka oscyluje pomiędzy konformizmem (czyli postawą pełnej adaptacji do „uniwersum symbolicznego") a nonkonformizmem (czyli postawą otwartego buntu wobec „uniwersum symbolicznego")[21].

Z opracowania prof. Gottfrieda O. Langa dowiedzieć się można, że w analizie abstrakcyjnych jakości (ang. *Analysis of Abstract Qualities*) zasadnicze jest wzięcie pod uwagę behawioralnego odniesienia kultury, a w szczególności uwzględnienia, że poszczególne jednostki behawioralne (ang. *behavioral units*) tworzą pewien wzór (ang. *pattern*). Można wyróżnić trzy rodzaje wzorów: powszechny (ang. *the universal*) – objawiający się w mowie, sztuce, wiedzy, religii itp.; systematyczny (ang. *the systematic*) – objawiający spójność całego systemu kulturowego; styl (ang. *the style*) – czyli charakterystyczny sposób czynienia czy wyrażania czegoś. Powyższe rozróżnienie jest socjologiczną koncepcją A.L. Kroebera. Wzory behawioralne (ang. *behavioral patterns*) mogą dotyczyć kultury otwartej (ang. *the overt culture*) lub kultury ukrytej (ang. *the covert culture*). Jeśli analizujemy kul-

[21] Por. L. D y c z e w s k i. *Kultura. IV. Aspekt społeczny*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 193-196.

turę otwartą, to wówczas te wzory behawioralne są wyraźne, jasne, otwarte (ang. *explicit patterns*), a jeśli analizujemy kulturę ukrytą, to te wzory behawioralne są ukryte (ang. *implicit patterns*). Otwarte wzory kulturowe są łatwo werbalizowane przez członków grup społecznych, a ukryte wzory kulturowe są formami zachowania trudno dostępnymi do określenia. Zdaniem prof. Langa kultura człowieka, idee, przekonania, normy i wytwory jego działalności przechodzą z pokolenia na pokolenie. Jednostki rodzą się w określonej kulturze i w tym sensie kultura staje się „super organizmem" (ang. *superorganic*), który istnieje pod warunkiem istnienia organizmu człowieka. Analiza zawartości, składników (ang. *Analysis of Content*) kultury ma swoją podstawę w przyjęciu za fakt, że wszystkie kultury mają pewne szerokie i możliwe do opisania jakości. Owe „kulturowe uniwersalia" to: technologia, organizacja ekonomiczna, organizacja społeczna, organizacja polityczna, edukacja, religia (rozumiana jako relacje człowieka do nieznanych mocy i konkurencyjnych systemów wiary i rytuałów związanymi z tymi mocami) oraz kultura symboliczna. W trzecim podejściu – określanym jako integracja kultury (ang. *Integration of Culture*) – wychodzi się z założenia, że kultury różnią się nie tylko w swej treści, czyli częściach składowych, ale również w integracji czy organizacji składających się na nią komponentów. Z tego punktu widzenia kultury tworzą mniej czy bardziej otwarte systemy. Badając integrację kultury, trzeba wziąć pod uwagę wyjątkowość (ang. *uniqueness*), ciągłość (ang. *continuity*), integrację funkcjonalną (ang. *functional integration*), tematy (ang. *themes*) i wartości (ang. *values*)[22].

Z porównywania kolejnego segmentu społecznego aspektu kultury wynika, że obydwaj autorzy uznali za ważne wskazanie relacji między kulturą a społeczeństwem. Ks. prof. Leon Dyczewski zatytułował tę część swego opracowania *Współzależność kultury i systemu społecznego*, a prof. Gottfried O. Lang *Kultura, społeczeństwo i jednostka* (ang. *Culture, Society, and Individual*). W ujęciu ks. prof. Leona Dyczewskiego kultura jest rozpatrywana z personalistycznego punktu widzenia, jako „system symbolicznej komunikacji, który zakłada istnienie powiązanych z sobą podmiotów tej komunikacji (osób) i tworzących grupę czy strukturę społeczną. Powołując się na A. Rodzińskiego, autor hasła podkreśla, że „osoba w stosunku do kultury jest podstawowym i pierwotnym punktem wyjścia. Kultura ma funkcję jednoczącą, orientującą i normatywną w odniesieniu do systemu społecznego. Zmiany w systemie społecznym spowodowane są najczęściej przez

[22] Por. G.O. L a n g. *Culture*. W: *New Catholic Encyclopedia*. T. 4 s. 427-431.

wartości i wzory zachowań napływające z innych kultur. W zjawiskach kryzysowych następuje dezintegracja, a w skutek poszukiwań ponownej integracji dochodzi do powstania nowych elementów kultury oraz nowych form komunikacji międzyosobowej. W strukturze systemu społeczno-kulturowego szczególne znaczenie ma rodzina, grupa etniczna, grupa religijna i naród.

Prof. Gottfried O. Lang, podobnie jak w poprzednich częściach swojego opracowania, niewolniczo powołuje się na swoje ulubione autorytety, a mianowicie Kroebera i Kluckhohna, którzy głosili, że „kultura jest tworzona i zmieniana w sposób konkretny przez jednostki (ang. *individuals*)", co jest uzupełnione twierdzeniem, że „każdy rodzaj drogi życiowej jest również tworem grupy, chociaż kultura nie musi być koniecznie związana z danym społeczeństwem". Pisząc o relacjach zachodzących między kulturą a osobą (ang. *personality*), właściwie nie traktuje człowieka jako osoby, lecz raczej jako jednostkę (ang. *the individual*) w grupie ludzkiej. Ta jednostka rozwija się, uczy i osiąga swą kulturę w ramach ciągle rozszerzającej się sieci relacji społecznych. Następnie amerykański antropolog skupia się na tym, co łączy kulturę i relacje społeczne. W swoim opracowaniu konsekwentnie nie korzysta z kategorii personalistycznych, lecz cały czas pisze o jednostce (ang. *individual*), która przynależy do określonego systemu ról społecznych. Może je odgrywać zarówno zgodnie z oczekiwaniami grupy społecznej, której jest przedstawicielem, a może też naruszać te standaryzowane kulturowo oczekiwania.

W KE wartościowe jest odniesienie się do społecznego rozumienia kultury z katolickiego punktu widzenia. Aleksandr Goriełow w swoim tekście odwołał się do przemówienia papieża Jana Pawła II w UNESCO (Paryż, 2 czerwca 1980 r.). W przemówieniu tym błogosławiony Jan Paweł II jednoznacznie wskazuje, że dzięki kulturze człowiek się staje i bardziej „jest" we wszystkich właściwych dla człowieczeństwa wymiarach swego bytowania[23].

[23] J a n P a w e ł II. *Przemówienie wygłoszone w siedzibie UNESCO* (Paryż, 2 czerwca 1980 r.), nr 7: „Człowiek, który w widzialnym świecie jest jedynym ontycznym podmiotem kultury, jest też jedynym właściwym jej przedmiotem i celem. Kultura jest tym, przez co człowiek, jako człowiek, staje się bardziej człowiekiem: bardziej «jest». Na tym także opiera się owo kapitalne rozróżnienie pomiędzy tym, czym człowiek jest, a tym, co posiada, pomiędzy «być» a «posiadać». Kultura pozostaje zawsze w istotnym i koniecznym związku z tym, czym (raczej: kim) człowiek «jest», natomiast związek jej z tym, co człowiek «ma» (posiada), o tyle jest ważne dla kultury, o tyle jest kulturotwórcze, o ile człowiek poprzez to, co posiada, może równocześnie pełniej «być» jako człowiek, pełniej stawać się człowiekiem we wszystkich właściwych dla człowieczeństwa wymiarach swego bytowania" http://laboratorium.wiez.pl/teksty-korepetycje.php?przyszlosc_czlowieka_zalezy_od_kultury_przemowieni (9.12.2011).

DWIE ODMIENNE KONCEPCJE KULTURY: PRZEDSTAWIENIE TEORII WZROSTU KULTUROWEGO LUB WSKAZANIE RELACJI MIĘDZY KULTURĄ A RELIGIĄ

W kolejnym module hasła „kultura" w EK i NCE drogi obydwu autorów całkowicie się rozchodzą. Ks. prof. Leon Dyczewski omawia różne rodzaje kultury: elitarną (wyższą), masową, ludową, popularną, alternatywną, kontrkulturę i subkulturę, a prof. Gottfried O. Lang przedstawia teorie wzrostu kulturowego (ang. *Theories of Culture Growth*), rozpoczynając od teorii ewolucyjnych (ang. *Evolutionary Theories*) i teorii nieewolucyjnych (ang. *Nonevolutionary Theories*), by następnie przejść do ukazania wkładu Amerykańskiej Szkoły Historycznej (ang. *American Historical School*) i teorii cyklicznych oraz tzw. dyfuzjonizmu (ang. *Diffusionism*). Ostatnią częścią składową jego hasła jest „zmiana kulturowa" (ang. *Culture Change*) – pojmowana jako modyfikacja systemu lub podsystemu kulturowego, w odróżnieniu od dodania, utraty czy zmiany poszczególnych elementów kultury. Prof. Lang jest zdania, że obecnie nie ma jednolitej teorii zmiany kulturowej. Istnieje wiele hipotez na ten temat, ale wymagają one badań empirycznych.[24]

Ostatni, liczący ponad sześć kolumn, moduł hasła *kultura* w EK dotyczy relacji między kulturą a religią. Trzeba jeszcze raz w tym miejscu podkreślić, że problematyka ta została całkowicie pominięta w haśle *culture* w NCE. Zgodnie z logiką przyjętą w EK najpierw przedstawione jest ujęcie filozoficzne, a następnie ujęcie teologiczne tego zagadnienia.

Z filozoficznego punktu widzenia, zdaniem ks. prof. Stanisława Kowalczyka, między kulturą a religią mogą zachodzić relacje opozycji lub dopełniania się. Model opozycji, znany już od starożytności, przeciwstawia kulturę religii. Propagowali go zwłaszcza materialiści: J. de La Mettrie, P.H.Th. d'Holbach (materializm mechanicystyczny), deiści (np. Voltaire), F. Nietzsche, L. Feuerbach, K. Marks, F. Engels. A. Comte traktował religię jako pierwotny etap umysłowego rozwoju ludzkości i uważał, że wiara religijna zostanie przezwyciężona przez dynamiczny rozwój nauk przyrodniczych. Według R. Carnapa sądy religijne są bezsensowne, gdyż nie są weryfikowalne empirycznie. B. Russel za podstawę każdej religii uznał brak wiedzy o siłach przyrody. J.-P. Sartre i inni egzystencjaliści dowodzili, że wiara religijna jest sprzeczna z wolnością człowieka. Opozycja między kulturą a reli-

[24] Por. G.O. L a n g. *Culture*. W: *New Catholic Encyclopedia*. T. 4 s. 433-436.

gią jest głoszona również przez niektórych przedstawicieli postmodernizmu (takich jak np. J. Derrida czy R. Rorty). Model dopełniania się religii i kultury przyjmowany był już przez św. Augustyna w oparciu o dwa paradygmaty: rozumu szukającego wiary (łac. *intellectus quaerens fidem*) oraz wiary szukającej rozumu (łac. *fides quaerens intellectum*). Rozwijał go św. Tomasz z Akwinu, odwołując się do autonomii i komplementarności obydwu źródeł ludzkiego poznania, a więc objawienia i naturalnej refleksji ludzkiego umysłu. Rola chrześcijaństwa w kulturze może być albo inkarnacjonistyczna (np. A.J. Toynbee, Ch. Dawson) lub eschatologiczna (J. Maritain, J. Daniélou, E. Mounier). Istotna jest kulturotwórcza rola chrześcijaństwa w rozwoju nauki, filozofii, sztuki, muzyki, rolnictwie, przemyśle, moralności i etyce[25]. Zdaniem ks. prof. Stanisława Kowalczyka „kulturotwórcza rola chrześcijaństwa jest konsekwencją teizmu, uznanie istnienia Boga otwiera człowieka na świat ponadmaterialnych wartości i uwrażliwia na problemy moralno-ideowe”[26].

W ujęciu teologicznym najpierw została przedstawiona historia relacji między kulturą a religią, następnie modele tych relacji: monistyczny, dualistyczny, subordynacyjny, personalistyczny (chalcedoński), by przez opis aktu kulturowego (tak w sensie religijnym, jak i moralnym) skoncentrować uwagę czytelnika na wzajemnych uwarunkowania kultury i religii. Ks. prof. Bartnik, pisząc o tych uwarunkowaniach, dowodzi, że kultura i religia wzajemnie się doskonalą, pod warunkiem, że zachodzi między nimi pewna współmierność (czyli pewna odpowiedniość rozwoju). Istnieje bowiem niebezpieczeństwo, że wysoka cywilizacja w zetknięciu z prymitywnymi religiami po prostu je zniszczy. Tak samo też wysoko rozwinięta religia ma małe szanse na recepcję w kulturach prymitywnych. Zdaniem niektórych myślicieli (ks. Władysław Korniłowicz, kard. Stefan Wyszyński, kard. Karol Wojtyła) istnieje specjalny rodzaj kultury, a mianowicie kultura chrześcijańska. Inni uważają, że kultura, stanowiąc naturalną modalność istnienia, życia (łac. *culturalis modus essendi*) oraz działania (łac. *agendi*) i sprawczości (łac. *operandi*) względem osobowego bytu ludzkiego może być odnoszona do religii jedynie wtedy, gdy jej autorstwo i użytkowanie ma intencję religijną, jest realnie zespolona z daną społecznością religijną, uwzględnia to wszystko, co się na nią składa (a więc doktrynę, kult, obyczaje,

[25] Por. S. K o w a l c z y k. *Kultura. V. Kultura a religia. A. Ujęcie filozoficzne*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 196-198.

[26] Tamże kol. 197-198. Por. G.J. R u s s e l l o (ed.). *Christianity and European Culture. Selections from the Work of Christopher Dawson*. Washington, DC 1998 s. 3-64.

pojęcia, dekalog), jest otwarta na religię i z nią syntoniczna, choć nie musi być w jakikolwiek sposób poddana instytucji Kościoła (wystarczy, że będzie miała odniesienie do idei Boga i prawom moralnym)[27]. W ostatniej części opracowania ks. prof. Bartnika pojawia się określenie „ekumenizm kultury chrześcijańskiej". Lubelski dogmatyk dowodzi, że „żadna wielka kultura nie może sobie uzurpować prawa do wyłączności ani zdobywania sobie przestrzeni drogą nacisku, przymusu czy imperializmu kulturowego". Wielkim wkładem chrześcijaństwa jest wspomaganie, uduchowianie i nobilitowanie innych kultur i religii[28]. Co ważne, „żadna kultura religijna nie jest wznoszona wprost na rzeczywistości Boga, lecz raczej na pojęciach, wyobrażeniach i znakach religijnych, które są różnie formułowane, rozwijane i interpretowane"[29].

Aleksandr Goriełow wskazuje w swym opracowaniu (KE), że Objawienie Boże jest uwarunkowane kulturowo, poszczególne bowiem pojęcia, obrazy i symbole biblijne zostały przejęte z kultur starożytnych (żydowskiej, mezopotamskiej, egipskiej, hellenistycznej i innych)[30]. Nie bez znaczenia jest również fakt, że określenie dogmatyczne, formy nabożeństw i ustrój hierarchiczny Kościoła naznaczone są oddziaływaniem kultur, w których powstawały. Autor hasła w KE podkreśla, że Kościół nie utożsamia się z jakąś jedną kulturą, gdyż jego zadaniem jest niesienie wiary ewangelicznej wszystkim narodom (por. Mt 28, 19), co wiąże się z wcielaniem chrześcijaństwa w kulturę – wchodzeniem wiary chrześcijańskiej w centrum danej kultury. Stąd też zadaniem Kościoła jest nie niszczenie jakiejś kultury w imię Ewangelii, lecz „przekład" wiary chrześcijańskiej na jej język oraz wykorzystanie form charakterystycznych dla danej kultury w życiu eklezjalnym. Taki właśnie sens ma inkulturacja, która dokonywała się za sprawą Kościoła już od czasów apostolskich, najpierw w rejonie śródziemnomorskim, a następnie pośród ludów germańskich, słowiańskich, bałtyckich, ugrofińskich… Proces

[27] Por. Cz. B a r t n i k. *Kultura. V. Kultura a religia. B. Ujęcie teologiczne*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 198-200.

[28] Por. D.J. C o n s t a n t e l o s. *Christian Faith and Cultural Heritage*. Boston, MA 2005 s. 3-111.

[29] Cz. B a r t n i k. *Kultura. V. Kultura a religia. B. Ujęcie teologiczne*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 10 kol. 201.

[30] Por. H. C h a d w i c k. *Early Christian Thought and the Classical Tradition*. New York, NY 1966 passim; J. S h i e l. *Greek Thought and the Rise of Christianity*. New York, NY 1968 passim; R.R. B o l g a r. *The Classical Heritage*. Cambridge, MA 1973 passim; E. H a t c h. *The Influence of Greek Ideas on Christianity*. New York, NY 1957 passim; C. C a v a r n o s. *The Hellenic Heritage*. Belmont, MA 1999 passim.

ten doprowadził do powstania wyjątkowej w swoim rodzaju kultury średniowiecznej, która natchniona była ideałami chrześcijańskimi. Działania ewangelizacyjne oraz misyjne podejmowane przez chrześcijan doprowadziły do dowartościowywania kultur lokalnych i tubylczych narodów nieeuropejskich, zwłaszcza w końcu XIX i początku XX wieku. Współcześnie coraz bardziej staje się oczywista globalizacja kultury przy równoczesnej peryferyzacji w życiu społecznym państw i narodów ideałów i wartości kultury chrześcijańskiej, które przez środowiska liberalne uważane są za konserwatywne, a co za tym idzie – opóźniające postęp społeczny i naukowy[31].

*

Z analizowanych powyżej trzech sposobów encyklopedycznego ujęcia rzeczywistości kultury wynika szereg wniosków. Przede wszystkim trzeba zauważyć, że kultura jest pojęciem bardzo złożonym i trudnym do całościowego przedstawienia w formie syntetycznego artykułu encyklopedycznego, gdyż dotyczy nauki, sztuki, filozofii, moralności, tradycji, postaw duchowych itd. Ponadto w zależności od przyjętego założenia metodologicznego rzeczywistość kultury można opisać w sposób mniej czy bardziej zawężony. Zdecydowanie bardziej przekonujące jest ukazanie bogactwa pojęcia kultury w sposób interdyscyplinarny, choćby w oparciu o założenia filozoficzne, teologiczne i socjologiczne (jak to jest w przypadku *Encyklopedii Katolickiej* wydawanej przez TN KUL). Jeśli ograniczy się rozumienie kultury jedynie do poziomu nauk społecznych, a zwłaszcza antropologii kulturowej, to istnieje niebezpieczeństwo interpretacji kultury jedynie w kategoriach nauk empirycznych (ang. *sciences*) i oderwaniu jej od religii (takie ujęcie – nie mające żadnego związku z chrześcijaństwem – spotykamy w *New Catholic Encyclopedia*). Faktem jest, że redukcjonistyczne pojmowanie kultury wynika z rezygnacji z podejścia filozoficznego i teologicznego. Jeśli zminimalizuje się czy całkowicie pominie religijne uwarunkowania kultury, to takie pominięcie wynika z założenia wstępnego, że człowiek jest jednostką czy indywiduum całkowicie autonomicznym w odniesieniu do Boga lub nie uznającym Jego istnienia.

Należy podkreślić, że bardzo ważne dla rozumienia kultury jest jej badanie z personalistycznego punktu widzenia. W takim ujęciu kluczem do integ-

[31] А. Горелов. *Культура*. W: *Католическая Энциклопедия*. T. II kol. 1426-1428. Por. N.J. Ormerod, S. Clifton. *Globalization and the Mission of the Church*. London 2009 s. 1-21, 123-141.

ralnego rozumienia kultury jest kategoria osoby (gr. πρόσωπον [*prosopon*], łac. *persona*). Z chrześcijańskiego punktu widzenia kultura jest rzeczywistością teandryczną (Bosko-ludzką) lub demoniczno-ludzką, natomiast z ateistycznego punktu widzenia kultura jest tworem jedynie ludzkim. Chrześcijańskie rozumienie kultury powinno mieć swą podstawę w chrześcijańskiej antropologii[32]. Takie podejście wymaga podjęcia refleksji nad faktem stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boga w Trójcy Osób. Jedynie w ten sposób możliwe będzie wykazanie, że kultura ma zawsze wymiar osobowy (jednostkowy) i społeczny. Dla rozwoju kultury niezbędne jest bowiem istnienie relacji między-osobowych (przy podejściu personalistycznym) lub międzyjednostkowych (przy podejściu ateistycznym albo uwzględnieniu jedynie nauk empirycznych). Na podstawie analizy dziejów ludzkości można przyjąć założenie, że powstawanie kultur miało źródło w religii lub w przyjmowanym ateizmie (teoretycznym lub praktycznym). Warto jednak pamiętać, że chrześcijaństwo miało i ciągle ma wielki wpływ na rozwój kultury (duchowej, materialnej, muzycznej, literackiej itd.) w świecie.

BIBLIOGRAFIA

Bartnik Cz., Capała D., Dyczewski L., Kowalczyk S.: Kultura. W: Encyklopedia Katolicka. T. 10. Lublin: TN KUL 2004 kol. 188-201.

Bolgar R.R.: The Classical Heritage. Cambridge, MA 1973.

Cavarnos C.: The Hellenic Heritage. Belmont, MA 1999.

Chadwick H.: Early Christian Thought and the Classical Tradition. New York, NY 1966.

Constantelos D.J.: Christian Faith and Cultural Heritage. Boston, MA 2005.

Ezeh E.: Christian Culture. The Ascent of God. Maitland, FL 2011.

Florovsky G.: Christianity and Civilization. W: Christianity and Culture. (Volume Two in the Collected Works of Georges Florovsky). Belmont, MA 1974 s. 121-130.

Горелов А.: Культура. W: Католическая Энциклопедия. Т. II. Москва 2005 kol. 1425-1430.

Hatch E.: The Influence of Greek Ideas on Christianity. New York, NY 1957.

Jan Paweł II: Przemówienie wygłoszone w siedzibie UNESCO (Paryż, 2 czerwca 1980 r.), http://laboratorium.wiez.pl/teksty-korepetycje.php?przyszlosc_czlowieka_zalezy_od_ kultury _przemowieni (9.12.2011).

Kraft Ch.H.: The Incarnation, God's Model for Cross-Cultural Communication. W: Culture. Communication and Christianity. A Selection of Writings by Charles H. Kraft. Pasadena, CA 2001,188-202.

Kroeber A.L., Kluckhohn C.: Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge, MA 1952.

Lang G.O.: Culture. W: New Catholic Encyclopedia. T. 4. Detroit, MI – New York, N.Y. 2003[2] s. 426-436.

[32] Por. J. Senior. *The Restoration of Christian Culture*. Norfolk, VA 2008 s. 13-31.

O r m e r o d N.J., C l i f t o n S.: Globalization and the Mission of the Church. London 2009.
R u s s e l l o G.J. (ed.): Christianity and European Culture. Selections from the Work of Christopher Dawson. Washington, DC 1998.
S h i e l J.: Greek Thought and the Rise of Christianity. New York, NY 1968.
S e n i o r J.: The Restoration of Christian Culture. Norfolk, VA 2008.

THE NOTION OF "CULTURE" IN THE THREE CATHOLIC ENCYCLOPEDIAS

S u m m a r y

As today is understood culture from the Roman Catholic point of view? Looking for an answer for this question Author took into consideration three Catholic Encyclopedias, which had been prepared for people living in three different circles of civilization. He compared the scope of the word "culture" in the three Catholic encyclopedias, which appeared in the following languages: Polish, English, and Russian. The first of these works is *Encyklopedia Katolicka*. It has been prepared by the Institute of Lexicography of the John Paul II Catholic University of Lublin. The second work is *New Catholic Encyclopedia*, which was created in collaboration of Gale Publishing with Catholic University of America in Washington. And the third piece is *Католическая Энциклопедия* [*Katolicheskaya encyclopedia*] — prepared and published in Russia. Firstly, in this article presents a structure analysis and comparison of possible ways of determining culture. Then there are shown three aspects of culture: philosophical, theological and social. The last part of the article deals with two different concepts of culture, namely the theory of a cultural growth and the relationship between culture and religion. A comparison and an analysis of the source material taken from the notions "culture" were the basis for the Author to indicate a number of conclusions.

Summarised by Krzysztof Leśniewski

Słowa kluczowe: kultura, katolicka encyklopedia, religia, Kościół rzymskokatolicki, społeczeństwo, teologiczny aspekt kultury, filozoficzny aspekt kultury, społeczny aspekt kultury.

Key words: culture, the Catholic encyclopedia, religion, the Roman Catholic Church, society, theological aspect of culture, philosophical aspect of the culture, the social aspect of culture.